

**Αναφορά στο έργο του Giorgio de Chirico
και στην μουσική του Bela Bartok.**

Γιώργος Μπουσούτας – Θανάσουλας

2016

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τον 20^ο αιώνα χαρακτηρίζουν οι δύο Παγκόσμιοι Πόλεμοι, η επανάσταση του 1917 στην Ρωσία, η εμφάνιση της ψυχανάλυσης και οι μεγάλες ανακαλύψεις στην Επιστήμη και στην Τεχνολογία. Στην Τέχνη αντίστοιχα την ίδια περίοδο εμφανίζονται διάφορες τάσεις και κινήματα με αποτέλεσμα την αντικατάσταση από τους καλλιτέχνες των κλασικών μέσων έκφρασης με την χρήση μεθόδων που βασίζονταν στην Επιστήμη και στη Τεχνολογία και σε υλικά ευτελή αλλά συνδεδεμένα με την ζωή.¹

Στην εργασία αυτή, στην πρώτη ενότητα, θα αναφερθούμε σε ένα από τα κινήματα αυτά, συγκεκριμένα την μεταφυσική ζωγραφική και τον καλλιτέχνη που την χαρακτηρίζει, τον Giorgio de Chirico (1888 – 1978). Θα εντοπίσουμε στο έργο του στοιχεία αντίδρασης στον φουτουρισμό και ταυτόχρονα κάποια πρώτα χαρακτηριστικά του σουρεαλισμού, καθώς και μια ατμόσφαιρα μοναξιάς και απομόνωσης. Στην δεύτερη ενότητα θα παρουσιάσουμε το μουσικό έργο του Ούγγρου συνθέτη και μουσικολόγου Bela Bartok (1881 - 1945), ιδιαίτερα δε την προσπάθειά του να συνδυάσει την παραδοσιακή με την σύγχρονη μουσική.

¹ Εμμανουήλ Μ. Πετρίδου Β. Τουρνικιώτης Π. *Εικαστικές Τέχνες στην Ευρώπη από τον 18ο ως τον 20ο αιώνα*, ΕΑΠ, Πάτρα 2008 σ. 67

ΕΝΟΤΗΤΑ 1^Η

GIORGIO DE CHIRICO ΚΑΙ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ

Οι δύο πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα καθόρισαν και την φυσιογνωμία του με την εμφάνιση σε όλες τις μορφές τέχνης νέων ιδεών και μεθόδων. Η καλλιτεχνική πρωτοπορία του πρώτου μισού του αιώνα μπορεί να χωριστεί σε τρεις περιόδους και στις αντίστοιχες τάσεις έκφρασης, οι οποίες επηρεάστηκαν από το έργο καλλιτεχνών του προηγούμενου αιώνα. Η πρώτη δίνει έμφαση στην έκφραση του συναισθήματος, κυριαρχεί ο εξπρεσιονισμός και έχει ως αφετηρία το έργο του Vincent van Gogh (1853 - 1890). Στην δεύτερη κυριαρχεί η αφαίρεση, αφορά την δομή του έργου και επηρεάζεται από το έργο του Paul Cézanne (1839 - 1906). Η τελευταία περίοδος επικεντρώνεται στην φαντασία, κυριαρχεί ο σουρεαλισμός και εκφράστηκε στον προηγούμενο αιώνα κυρίως με το έργο του Paul Gauguin (1848 - 1903).²

*Εικόνα 1
Giorgio de Chirico*

Η μεταφυσική ζωγραφική εμφανίστηκε περίπου το 1910 στην Ιταλία και δημιουργός της ήταν Giorgio de Chirico. Διήρκησε περίπου δέκα χρόνια μέχρι το 1920, ενώ μετά το 1924 δεν χρησιμοποιήθηκε πλέον από κανένα καλλιτέχνη και οι κυριότεροι εκπρόσωποί της απομακρύνθηκαν από αυτή. Σε αυτή βρίσκουμε μια αντίδραση στο κίνημα του φουτουρισμού, αλλά ταυτόχρονα εντοπίζουμε και στοιχεία του μακροβιότερου κινήματος του 20^{ου} αιώνα του σουρεαλισμού.³

Ο φουτουρισμός ξεκίνησε ως ένα λογοτεχνικό κίνημα. Δημιουργήθηκε από τον Ιταλό ποιητή Tommaso Marinetti (1876 - 1944) το 1908. Φανέρωνε την αντίδραση των δημιουργών

² ο. π. σ. 67-68

³ ο. π. σ. 96

στην ύπαρξη μιας παράδοσης στην Ιταλία που είχε για πολλά χρόνια πάρει έναν μουσειακό χαρακτήρα. Την ίδια στιγμή οι φουτουριστές αντιδρούσαν και στην ιταλική καλλιτεχνική απραξία που χαρακτηριζε υπήρχε όλο τον 19^ο αιώνα. Εξήραν την ομορφιά της επανάστασης, του πολέμου, της ταχύτητας και της τεχνολογίας, ζητώντας ταυτόχρονα την καταστροφή των βιβλιοθηκών, των μουσείων, των ακαδημιών και των παλαιών πόλεων.

Εικόνα 2
Giacomo Balla,
Ο δυναμισμός ενός σκύλου με λουρί,
1912
Albright-Knox Art Gallery

Η αισθητική τους προέρχονταν από διάφορα κινήματα όπως του φωβισμού ή του νέο-ιμπρεσιονισμού και το κύριο χαρακτηριστικό της τέχνης του στην ζωγραφική ήταν η ταυτόχρονη αναπαράσταση φάσεων της κίνησης. Πρόβαλαν την ταύτιση του καλλιτέχνη με τον θεατή μέσω της σύγχρονης μορφής ζωής που βασιζόνταν στην βιομηχανική ανάπτυξη των πόλεων και την γρήγορη καθημερινότητα. Χαρισματικός φουτουριστής ο ζωγράφος και γλύπτης Umberto

Boccini (1882 – 1916), ενώ κυρίως με την απόδοση της κίνησης ασχολήθηκε ο Giacomo Balla (1871 – 1958). (εικόνα 2)⁴

Στο χαρακτηριστικό της κίνησης και της βίας που πρόβαλε ο φουτουρισμός, η μεταφυσική ζωγραφική αντέτεινε την στατικότητα και την ακινησία. Εκεί που στα έργα των φουτουριστών υπήρχαν μηχανές, στα έργα της μεταφυσικής ζωγραφικής βλέπουμε ανθρώπινες μορφές καθώς και αρχιτεκτονικά σύνολα ή νεκρές φύσεις. Έτσι στα έργα της μεταφυσικής ζωγραφικής συναντάμε μια πραγματικότητα ονειρική και ποιητική.⁵

Ειδικότερα στα έργα του de Chirico συναντάμε κτήρια της Αναγέννησης τα οποία βρίσκονται σε άδειες πλατείες και αγάλματα καθώς και διάφορα περίεργα αντικείμενα, ενώ μια ατμόσφαιρα σιωπής και μοναξιάς κυριαρχεί. Από το 1917 απεικονίζει στα έργα του και κύκλους που χρησιμοποιούν οι ράφτρες οι οποίες παραστούν εντονότερα την μοναξιά κι την αποξένωση, σε συνδυασμό με το αίνιγμα και την σιωπή που αποτελούν κύρια χαρακτηριστικά της μεταφυσικής ζωγραφικής.⁶ Φιλοδοξία του ήταν να «αιχμαλωτίσει την αίσθηση του ανεξήγητου

⁴ ο. π. σ. 87-88

⁵ ο. π. σ. 96

⁶ ο. π. σ. 96 - 97

που μπορεί να μας συντριψει, όταν συναντάμε κάτι απροσδόκητο και τελείως αινιγματικό», κάτι που κατορθώνει με το έργο του *Το τραγούδι του Έρωτα* (εικόνα 3).⁷

Το έργο είναι ζωγραφισμένο με παραδοσιακό τρόπο. Βλέπουμε μια έρημη πόλη με ένα κτίριο με καμάρες στην μια πλευρά του πίνακα και ένα σταματημένο τραίνο στον σταθμό στην άλλη. Κυρίαρχος στο έργο είναι ένας τοίχος που σε αυτόν είναι αναρτημένο ένα κεφάλι αγάλματος και ένα πλαστικό γάντι, ενώ κάτω βλέπουμε μια σφαίρα. Η αίσθηση του ανεξήγητου με τον συνδυασμό τόσο ετερόκλητων αντικειμένων είναι κυρίαρχη. Αυτή η αίσθηση πλαισιώνεται με σιωπή, μυστήριο, μοναξιά, αποξένωση και αίνιγμα, κυρίαρχα χαρακτηριστικά της μεταφυσικής ζωγραφικής. Όλα αυτά όμως τα στοιχεία παρουσιάζονται με έναν «παραδοσιακό» φυσιοκρατικό τρόπο.⁸

Εικόνα 3
Το τραγούδι του έρωτα 1914,
Λάδι σε μουσαμά 73 x 59.1 cm,
Museum of Modern Art,
New York.

Βλέποντας για πρώτη φορά ένα αντίγραφο του έργου αυτού ο Βέλγος ζωγράφος Rene Magritte (1898 – 1967) αισθάνθηκε ότι «αντιπροσώπευε την απόλυτη ρήξη με τις διανοητικές

Εικόνα 4
Μυστήριο και μελαγχολία ενός δρόμου 1914
ελαιογραφία σε μουσαμά
Νέα Υόρκη, ιδιωτική συλλογή

συνήθειες των καλλιτεχνών που είναι αιχμάλωτοι του ταλέντου τους, της δεξιοσύνης τους και όλων των μικρών αισθητικών τους τεχνασμάτων: ήταν ένα όραμα» και ακολούθησε την ίδια τεχνοτροπία σε όλη του την ζωή, ζωγραφίζοντας έργα με ακρίβεια και λεπτομέρειες και δίδοντάς τους αινιγματικούς τίτλους.⁹

Στο έργο του de Chirico *Μυστήριο και μελαγχολία ενός δρόμου* (εικόνα 4) βλέπουμε την έντονη ύπαρξη της προοπτικής στην παρουσίαση του χώρου, που περιλαμβάνει μια άδεια ιταλική πλατεία με μεγάλα κτίρια. Στον πίνακα κυριαρχεί η μορφή ενός μικρού κοριτσιού με μια ρόδα, του μόνου ανθρώπινου στοιχείου στο έργο. Και εδώ η

⁷ Gombrich E. H. Το χρονικό της Τέχνης, MIET, Αθήνα 2014 σ 590.

⁸ Εμμανουήλ Μ. Πετρίδου Β. Τουρνικιώτης Π. ο. π. σ. 113

⁹ Gombrich E. H. ο. π. σ 590-591

αίσθηση της σιωπής, της μοναξιάς και της αποξένωσης είναι έκδηλη. Σε αυτό το έργο στηρίχτηκε η «εικαστική γλώσσα» που χρησιμοποίησαν αργότερα οι σουρεαλιστές.¹⁰

Ο σουρεαλισμός εμφανίστηκε μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο και στην ζωγραφική

Εικόνα 5
Ελέφας Κελεβής 1921
Λάδι σε μουσαμά 125.4 × 107.9 cm
Tate Gallery, London

δεν παρουσίασε κάποια ειδική τεχνοτροπία. Σε αυτόν εντοπίζουμε δύο διαφορετικές τάσεις. Μια, κατά βάση επηρεασμένη από το *dada* και τον μηδενισμό, ονομάστηκε απόλυτος, βιομορφικός ή οργανικός σουρεαλισμός. Η άλλη που χαρακτηρίζεται από αισθητικά κριτήρια, παρά την πρωτοτυπία της και ονομάζεται παραστατικός σουρεαλισμός. Στα έργα του δευτέρου συναντάμε αντικείμενα που μπορούμε να αναγνωρίσουμε, τα οποία όμως είναι παραμορφωμένα και θεωρούνται ότι προέρχονται από όνειρα ή είναι δημιουργήματα της φαντασίας.¹¹

Κύριοι εκπρόσωποι του παραστατικού σουρεαλισμού είναι μεταξύ άλλων, οι Max Ernst (1891 – 1976), που στο έργο του

Ελέφας Κελεβής (εικόνα 5) διαπιστώνουμε βλέπουμε επιρροές από την μεταφυσική ζωγραφική και τον de Chirico και τον Salvador Dalí (1904 – 1989) στο έργο του οποίου αφομοιώνονται όλες οι πρακτικές της φανταστικής τέχνης των προηγούμενων αιώνων και ο μεταφυσικός χώρος του de Chirico.¹²

¹⁰ Εμμανουήλ Μ. Πετρίδου Β. Τουρνικιώτης Π. ο. π. σ. 96

¹¹ ο. π. σ. 103-104

¹² ο. π. σ. 104-106

ΕΝΟΤΗΤΑ 2^Η

Η ΜΟΥΣΙΚΗ ΤΟΥ BELA BARTOK

Η μεγάλη εξάπλωση της ευρωπαϊκής μουσικής στα τέλη του 19^{ου} αιώνα είχε ως αποτέλεσμα την εξαφάνιση πολλών παραδοσιακών μουσικών. Η κατάσταση αυτή συνεχίστηκε και τον επόμενο αιώνα με την χρήση της τεχνολογίας και την εγγραφή του ήχου. Ταυτόχρονα η συναυλία έγινε προσιτή σε ευρύτερο κοινό με αποτέλεσμα την δημιουργία αιθουσών συναυλίας σε όλες τις μεγάλες ευρωπαϊκές πόλεις και την συγκρότηση νέων ορχηστρών. Στις ορχήστρες αυτές μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο συμμετείχαν και πολλές γυναίκες.¹³

Ένα νέο φαινόμενο στην μουσική ήταν η δυνατότητα της ιδιωτικής και επανειλημμένης ακρόασης των μουσικών έργων, λόγω του φωνόγραφου και της ηχογράφησης κλασικών έργων από την βιομηχανία. Η μουσική βιομηχανία είχε μονοπωλιακό χαρακτήρα, προώθησε την κατανάλωση του μουσικού προϊόντος και είχε την δυνατότητα να διαμορφώνει τις προτιμήσεις του κοινού. Το ρεπερτόριο από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα μέχρι και το 1951 δηλώνει την αγάπη του κοινού για τα κλασικά έργα και όχι για τα σύγχρονα. Το ίδιο ισχύει και για τα έργα των εθνικών σχολών καθώς το φολκλόρ έχασε την εθνικότητά του.¹⁴

Κατά τον J. Y. Bras μπορούμε να διακρίνουμε τέσσερις περιόδους στην μουσική του 20^{ου} αιώνα: Η πρώτη από το 1894 μέχρι το 1918 που εμφανίστηκαν οι πρωτοπόροι της νεότερης μουσικής, μεταξύ των οποίων και ο Bela Bartok, οι οποίοι αμφισβήτησαν το τονικό σύστημα. Η δεύτερη από το 1918 μέχρι το 1945 που κυριαρχούν ο νεοκλασικισμός, η «ομάδα των έξι» και ο σειραϊσμός. Η τρίτη περίοδος από το 1945 μέχρι το 1968 με τις ριζοσπαστικές αλλαγές του ολι-

¹³Μάμαλης Ν. Η μουσική στην Ευρώπη, ΕΑΠ, Πάτρα 2008 σ. 240

¹⁴ ο. π. σ. 240-241

κού σειραϊσμού και την ηλεκτρική μουσική και η τελευταία από το 1968 μέχρι το τέλος του 20^{ου} αιώνα με τον μεταμοντερνισμό και τα είδη της νεανικής μουσικής.¹⁵

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα εμφανίστηκε μια ομάδα δημιουργών που επιδίωκε μέσω νεοτερισμών να ρυθμίσει τις εξελίξεις στην Τέχνη. Τα έργα της ήταν διαφορετικά από αυτά που επιζητούσε το κοινό και ήταν αναγκαία μια μεγαλύτερη προσπάθεια για να γίνουν κατανοητά. Αυτό είναι το φαινόμενο της πρωτοπορίας ή *avant garde*. Οι επιπτώσεις του εγχειρήματος έγιναν φανερές στις συναυλίες όπου το κοινό, μη κατανοώντας τα έργα, αισθάνονταν μια απόσταση από αυτά και αναζητούσε κλασικά μουσικά έργα. Οι συνθέτες της πρωτοπορίας απέριπταν την παράδοση, αφού πρώτα την μελέτησαν, υιοθετώντας μια γλώσσα νέα, μη αποδεκτή από το μεγαλύτερο μέρος των ακροατών, αλλά κατανοητή από πολύ λίγους. Δεν απέριψαν όμως όλοι οι συνθέτες την σχέση τους με το παρελθόν. Μερικοί, ανάμεσά τους και ο Bartok, δεν απαρνήθηκαν τις αξίες και τα ιδεώδη της παράδοσης.¹⁶

Εικόνα 6
Ο Bartok ηχογραφεί τραγούδια σε
χωριό της Τρανσυλβανίας

Η εθνική μουσική προσεγγίζεται πλέον διαφορετικά από ότι τον 19^ο αιώνα. Η μέθοδος είναι επιστημονική, με μια νέα επιστήμη την *εθνομουσικολογία* και οι παραδοσιακοί σκοποί εκτιμούνται επειδή είναι διαφορετικοί από την συμβατική μουσική. Τώρα έχουν ένα σημαντικό εργαλείο: τον φωνόγραφο. Οι σπουδαστές της παραδοσιακής μουσικής ηχογραφούν και διαδίδουν τα παραδοσιακά τραγούδια και οι συνθέτες τα χρησιμοποιούν

στα έργα τους και τα σέβονται. Για τον Ralph Vaughan Williams (1872 – 1956) «Η μουσική εκφράζει περισσότερο από όλες τις άλλες τέχνες την ψυχή του έθνους»¹⁷

Η ουγγρική εθνική σχολή μουσικής περιλαμβάνει δύο συνθέτες. Τον Bela Bartok (1881 – 1945), το έργο του οποίου θα παρουσιάσουμε στην συνέχεια και τον Zoltán Kodály (1882 – 1967) που μαζί με τον Bartok συνέλεξαν και μελέτησαν τα τραγούδια των χωρικών.¹⁸ Αρχικά ο Bartok δημοσίευσε την *Συλλογή λαϊκών τραγουδιών της Ουγγαρίας* και στην συνέχεια ταξίδεψε καταγράφοντας τοπικές μουσικές στην Σερβία, Κροατία, Σλοβακία, βόρεια Αφρική και Τουρκία.

¹⁵ ο. π. σ. 241-242

¹⁶ ο. π. σ. 243

¹⁷ Machlis J, Forney K. *Η απόλαυση της μουσικής*, μτφ. Δ Πυργιώτης, εκδ. Fogoto books, Αθήνα 1996 σ. 384

¹⁸ ο. π. σ. 385 - 386

Θεωρεί την Ασία κοιτίδα της μουσικής. Αναζητά κοινές ρίζες στην παραδοσιακή μουσική των χωρών αυτών και βρίσκει εναλλακτικούς τρόπους μουσικής γραφής, διαφορετικούς από την παράδοση της Δυτικής Ευρώπης. Μαζί με τον Zoltán Kodály καταγράφουν περισσότερα από 2000 παραδοσιακά τραγούδια.¹⁹

Εικόνα 7
Bela Bartok

Στο έργο του ο Bartok συνδυάζει την παραδοσιακή και την σύγχρονη μουσική. Στις πρώτες μεταγραφές του εναρμονίζει τις παραδοσιακές μελωδίες, κάνοντάς τες να απέχουν από τον μονοφωνικό χαρακτηριστικό τους. Ανακαλύπτει ότι η λαϊκή μουσική της Ουγγαρίας βασίζεται σε ασυνήθιστες κλίμακες και ασύμμετρους ρυθμούς και αυτό τον οδηγεί σε νέες απόψεις για την μελωδία, τον ρυθμό και την αρμονία, απαλλάσσοντάς τον από αυτό που αποκαλούσε «τυραννία της μείζονας – ελάσσονας». Τα κλασικά και τα ρομαντικά στοιχεία υπερέχουν στα έργα του. Η πολυτονικότητα συναντάται στη μουσική του, αν και θα βρούμε στιγμές ατονικότητας, ενώ ποτέ δεν εγκαταλείπει την τονικότητα εντελώς. Στα έργα του θα εντοπίσουμε μια από τις πιο πλούσιες ρυθμικές φαντασίες της σύγχρονης μουσικής. Θα έχει σημαντικό ρόλο στην αναγέννηση του

ευρωπαϊκού ρυθμού τον οποίο εμπλουτίζει με «γήινη ζωτικότητα και ένταση».²⁰

Εικόνα 8
Olga Haselbeck, Oszkár Kálmán (Bluebeard), Dezső Zádor και Béla Bartók μετά την πρεμιέρα του *Κυανοπώγωνα* το 1918

Η αντίληψη που έχει για την μορφή είναι πιο παραδοσιακή και έχει ως πρότυπό την μπετοβενική σονάτα. Επηρεάζεται από την μουσική πριν τον Johann Sebastian Bach (1685 - 1750) και σταδιακά στρέφεται από την αρμονική στην γραμμική σκέψη, ενώ η υφή του είναι παράδειγμα σύγχρονης διαφωνικής αντίστιξης. Πιανίστας ο ίδιος, θεωρείτε ένας από τους δασκάλους της σύγχρονης μουσικής για το όργανο αυτό και τυποποιεί την χρήση του ως κρουστού και ρυθμικού οργάνου. Η μουσική του περιλαμβάνει τόσο την πολυτονικότητα όσο και την ατονικότητα, τον *εξπρεσιονισμό* και τον *νεοκλασικισμό*, την *μηχανοποιημένη μουσική* και τον *λαϊκό χορό*, το *λυρικό* και το *δυναμικό*

στοιχείο.²¹

¹⁹ Μάμαλης Ν. ο. π. σ. 251

²⁰ Machlis J, Forney K. ο. π. σ. 391

²¹ ο. π. σ. 392

Το συνθετικό έργο του χωρίζεται σε τρεις περιόδους. Η πρώτη περίοδος από το 1903 μέχρι το 1905 έχει καθαρά εθνικιστικά χαρακτηριστικά. Η επόμενη από το 1905 και περιλαμβάνει μεταξύ άλλων και την όπερα *Το κάστρο του Κυανοπώγωνα* όπου χρησιμοποιεί για πρώτη φορά τραγούδι που μοιάζει με ομιλία με καθαρά συγγρικά στοιχεία. Η τρίτη περίοδος ξεκινά το 1917 με το *Θαυμαστό Μανδαρίνο* η οποία θεωρείτε η πιο ώριμη περίοδος και τα έργα του χαρακτηρίζονται ως αριστουργήματα, ενώ η τέχνη του γίνεται γνωστή σε όλο τον Κόσμο.²²

²² Μάμαλης Ν. ο. π. σ. 251-252

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Στην εργασία αυτή παρουσιάσαμε στην πρώτη ενότητα την μεταφυσική ζωγραφική και το έργο του Giorgio de Chirico. Δείξαμε την αντίδρασή της στον φουτουρισμό και τα πρόδρομα χαρακτηριστικά του σουρεαλισμού που εμφανίζονται σε αυτή, σχολιάζοντας δύο από τα έργα του. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό τους η ύπαρξη στοιχείων αρχιτεκτονικής και γλυπτικής σε αυτά, καθώς και η κυριαρχία αισθημάτων μοναξιάς και αποξένωσης.

Στη δεύτερη ενότητα ασχοληθήκαμε με τον μεγάλο Ούγγρο συνθέτη και μουσικολόγο Bela Bartok και το έργο του, αναδεικνύοντας το ενδιαφέρον και την προσπάθειά του να συνδυάσει στοιχεία της παραδοσιακής μουσικής με τη σύγχρονη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Εμμανουήλ Μ. Πετρίδου Β. Τουρνικιώτης Π. *Εικαστικές Τέχνες στην Ευρώπη από τον 18ο ως τον 20ο αιώνα*, ΕΑΠ, Πάτρα 2008.
- Μάμαλης Ν. *Η μουσική στην Ευρώπη*, ΕΑΠ, Πάτρα 2008.
- Gombrich E. H. *Το χρονικό της Τέχνης*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2014.
- Machlis J, Forney K. *Η απόλαυση της μουσικής*, μτφ. Δ Πυργιώτης, εκδ. Fogoto books, Αθήνα 1996.